

Bölöni Farkas Sándor emlékezete.¹

Unitárius egyházunk erkölcsi kötelességet teljesít, amikor időről-időre felidézi nagyjainak emlékeztét, hogy példájukon felbuzdulva a ma élő nemzedék is erőt merítsen a kitarításra, a további küzdelemre igazának védelmében és a magyar Nemzet áldozatos szolgálatában.

Az 1942-ik esztendő is eszünkbe juttat egy nevezetes évfordulót, amely mellett nem haladhatunk el közömbösen, mert ez a Centennárium a mi évkönyvünkben a Bölöni Farkas Sándor halálát jelzi, akit hamvadó poraiban is meg kell becsülnünk, mint ahogy kortársai közül is megbecsülték azok a nemeslelkű férfiak és nők, akik sírja fölé azt a jellegzetes emlékoszlopot állították a házsongárdi temetőben. Brassai és Berde Mózsza szomszédságában, sas-szemeivel ma is Nyugat felé tekint, mintha örök vágyódásban élő lelke még egyszer megakarná ismételni azt a nagy atlánti utat, amelynek nyomtatásban megjelent érdekes leírása a két hazában egy csapásra országos hirre emelte a szürke Beamter egyszerű nevét.

Ifjúságunk „Krizsa Önképzőköre“ már a múlt iskolai évben, kegyelettel áldozott a nagy férfiú, az egykori jeles diák és közéleti férfiú emlékének s két nagyratörő ifjú barátunk olyan szépen koszorúba szedte a nagy előd kiváló érdemeit, hogy mindenki lelki gyönyörűséggel hallgatta, aki e díszüléssel megjelent s a tanuló ifjúság szívében bizonyára olthatatlan vágy ébredett a követendő példa megvalósítása iránt. Ha egyebet nem, annyit mindenki tudomásul kellett, hogy vegyen, hogy gazdag kollégiumi könyvtárunknak egyik tekintélyes része (ezer darabot meghaladva), igen becses irodalmi munkáinak kéziratával együtt, az ő nevét viseli, az ő neve alatt külön **kezelés** alatt áll. Egy küzdelmes élet soha el nem múló értékei,

* A Bölöni Farkas Sándor emlékünnepevényen tartott előadás.

az ókori Classikusok mellett, a világirodalom jelesei angol, német, francia, olasz, — sőt spanyol nyelven is, ami mind a B. Farkas Sándor nagy tájékozottsága és ideális lelkiülete mellett tanuskodik. Moncton hivatali (kormányiszéki díjnok, majd fogalmázó) elfoglaltsága, és nem valami rokonszenves munkatársak környezete után, milyen jó volt ezekhez az auctorokhoz menekülnie; ezekkel társalkodott s állandóan művelte magát, mert tudta jól, hogy aki nem halad, az elmarad. Ő pedig, ha országos szerepvívésre nem is vállalkozhatott, annyit legalább vindikált magának, hogy teljes fegyverzettel szolgálja és mozdítsa elő a magyar közművelődést, részt vett akár mint indítványozó, akár mint támogató és közreműködő ennek a magyar városnak mindennemű társadalmi megmozdulásában, hogy ezáltal a polgárosodás és a jó ízlés a szociális érzéssel párosulva, közreműködjenek a kis Erdély erkölcsi és szellemi gyarapodásán.

Ennek egyik hathatós eszköze volt akkoriban az úgyszemint Reformkorszak elején, a magyar szó, a magyar nyelv ápolása: a nemzeti irodalom, amely egyelőre idegen minták után indult, de már előre érezte, hogy igazán magyarrá csak úgy válhat, hogyha a népesség talajából merít, — amire nézve Petőfi, Tompa és Arany költészete éppen ezelőtt száz évvel adta meg a domináns alaphangot. Mai napig is a magyar szó megváltó ereje az, amelyben bizakodunk, s amelyet kultiválni és kiépíteni meg nem szününk soha, hogy a Kazinczy és Döbrentei nemzedéke közöttünk soha ki ne haljon. Ez a két vezércsillag mutatá annak idején az utat a jobb jövő felé s biztató fénysugár és „lelkes istenfi” volt mindenki szerte a hazában, aki tollat ragadott és magyarul írt. Így jutott hozzá kedvelt atyánkfia, B. Farkas Sándor is, hogy ifjúkori kísérletei alapján a széplaki bölcs szép lelkéből egy hozzá intézett elismerő és buzdító strófát faragott, amiben másik nyelvű társa, Döbrentei sem fukarkodott, amikor az ifjú költő drámai próbálkozásai során az ünnepelt „Brutus”-ában tiszta szívből gyönyörködött.

Az ő biztatásukra Geöthe és Schiller remekeit magyar köntösbe öltöztette s e közben tapasztalta, amit ma mindenki belát, hogy nyelvünk hajlékonysága és kifejező volta semmivel sem áll hátrább a nyugati nemzetékénél; ezt a maga ré-

szeről szerény keretek között előmozdítani és tovább teljesíteni szent kötelességének ismerte. Sajnosan kell megállapítanunk, hogy a könyvkiadás akkortájt még nem állott azon a fokon, hogy az irodalom művelőit és barátait az ügy érdeme szerint kielégítette volna; s ha tekintetbe vesszük, hogy a censura is vígan működött, elfojtva és lakat alá kényszerítve minden szabadabb megnyilatkozást, bizony nem valami rózsás lehetett a helyzete azoknak, akik írói munkásságuk gyümölcseit csak ideális szempontoktól vezetgetve óhajtották az olvasóközönség elé tárni. Még szerencse, hogy amikor életének főműve „Utazás Észak-Amerikában” 1833-ban s majd 1834-ben második kiadásban is megjelent, a jóindulatú cenzorok — a merészebb politikai reflexiók mellett is — megadták reá az „Imprimáturt”. S a gyámkodó letiltás már későn érkezett; mert annak gyakorlati értelme már alig volt, a könyvet ugyanis vonzó stílusa s a benne feltárt Uj Világ rendje miatt, amelyre oly sokan kíváncsiak voltak, hamarosan szétkapdosták.

Maga a tárgy is érdekelhetett mindenkit, hiszen az akkori Egyesült Államok alkotmányában, szervezetében, politikai szabadságában és társadalmi berendezkedésében nagy lendületnek indult iparában és kereskedelmében, mindenütt előre tört, egy születendő világ képét varázsolta a rajongó idegen lelki szemei elé. Ilyenformán ugyancsak lesújtó lehetett az összehasonlítás az ottani állapotok és hazai viszonyaink között; amit egy olyan lelkiismeretes utazó, mint amilyen B. Farkas Sándor volt, el nem hallgathatott. Hiszen tulajdonképpen ez is volt a fő célja, amikor 35 éves korában egy ködös novemberi napon gróf Béli Ferenc kormányzó titkár kíséretében útra kelt a szabad Amerika felé.

Elérte hát azt, amire szegényes viszonyai között is mindig önzetlenül vágyakozott. Elérte azt, hogy országot-világot lásson s lelki kincsekkel gyarapodva térjen vissza hazájába s amit látott, hallott és tapasztalt, úti jegyzeteiben, mintegy eleven tükrörben mutassa be a magyar olvasó közönségnek. Ez a könyv (ezer pld.) csakugyan tetszetős alakban, ki is került a kellő időben a Tilsch János kolozsvári nyomdájából. Talán nem lesz érdektelen, hogyha a bevezető részből egy pár sort ide iktatok: „Van egy szép vágyódása az emberi szívnek,

mely az életnek szebb koraiban sokat foglalatosságot ad a képzelődést. Míg ép a szív s ismeretek után törekedünk az elme, sem rang, sem gazdagság, sem a hiúság képei, soha ezt egészen le nem csillapíthatják. Lelkünk felemelkedéseiben, jólétünknek közepette, békételen helyzetünkben s elménk elmerülései közt, gyakran meglep ezen vágyás, s akkor képzelődésünk a messze s a művelt országokba lebegtet által, felkeresni a minék még híjját érezzük.“

Itt volt hát a kiváló alkalom, hogy „*egész életére Emlékezetének tárházat gyűjtsön*“. Budapest-Bécs-Páris-London s a közbeneső nagybácska városok s még az első Stephenson-féle vasut Manchester mellett, mind csak előtanulmány gyanánt szolgálnak az Oceánon túlra, ahová 1931. nyarán indulnak el Londonból a *Columbus* nevű vitorlášajón. Az Európában tapasztaltakat is érinti rövidesen, de ezekről készített Jegyzetei mai napig kéziratban maradtak. Ajánló levelekkel rendelkezvén, úgyszólván minden ajtó megnyílik előttük s már előre tudják és útitársával együtt, kitervelik, hogy mit és hogyan szemléljenek meg, hogy az időt gazdaságosan tudják felhasználni. Utközben magyar barátaikkal is találkoznak hébe-korba, akik hasonló célból keltek útra, hogy országot-világot lássanak. Angliában több ízben unitárius körökkel is érintkeztek s őt kérték fel, hogy legyen összekötő kapocs az ottani és az erdélyi Unitárius Egyház között. Amit meg is ígért: és meg is tett.

A hajókázás abban a vitorlás korszakban a Csatornán még csak ment valahogy s a székely természet legyintett egyet a kavargó hullámokra, de már a nagy Oceánon egy hónapig tartó ide-oda hányattatás közepette ő is megadta magát a sorsnak s hálát adott az Istennek, amikor Newyork kikötőjében partot ért. Álmainak netovábbja tehát itt megvalósult.

Az 1775-ben Philadelphiában kelt „Függetlenségi nyilatkozat“ s az ennek nyomán szerkesztett Alkotmány a maga emberi jogaival, a politikai szabadság és társadalmi egyenlőség magasztos elveivel, itt már a közbeneső évtizedek alatt átment a gyakorlati életbe; s a megelőző imperialista gyámkodásnak, elnyomatásnak és kiuzsorázásnak — Isten jóvoltából — semmi nyoma. Mindenki szabadon részesül az iskolázás

áldásaiban s ha az állam kasszája nem bírja, ott vannak a minden szépért-jéért lelkesedő polgárok, akik önkéntes adományaikkal s magánegyesületek útján is támogatják a népnevelés szent ügyét. A 13 gyarmatból így lesz egy önálló állam: „*E pluribus unum*“. De azért mindenik megtartja a maga külön szervezetét, amelyet a 13, később 24, azután már 48 állam csillagos lobogója foglal egybe a Congressus legfőbb tekintélye alatt. Ennek a tekintélynek személyes képviselője: az elnök, akit négy évre választanak. Az elnök még egy ízben — ugyancsak négy éves ciklusra — megválasztható. Így volt ez Washington esetében. S még egy pár alkalommal, de az már példátlanul áll a történelemben, hogy valakit a 3-ik ciklusra is beválasszanak, mint — ahogy az a President Roosevelt esetében történt. Csak az a hízja, hogy dinasztia legyen belőle: így néz ki a demokrácia az Urnak 1942-ik esztendejében és így fest a Monroe-elv, amelyet már az I. világháború idején is süttőre dobtak. Ezt csak úgy mellékesen jegyzem meg, nem akarván a tárgytól eltérni; s oda nyomban vissza is térek s követem a nagy utazót, aki elragadtatással szemléli mindazt, ami szeméi elé tárul s ami képzeletét is meghaladja.

Feltűnik neki, hogy még a fegyházak is (Sing-Sing) nem csupán a börtöntöltelék befogadására vannak berendezve, hanem azzal a javító szándékkal, hogy szigorú fegyelem mellett munkára szorítva, mindenki valamely hajlamainak megfelelő mesterséget tanuljon s a büntetés leteltével újból elfoglalhassa megillető helyét az emberi társadalomban. E tekintetben, természetesen, azóta sokat javult a helyzet nálunk is a Rabsegélyező Egyesület s a Fiatalokorú Bűnözők Felügyelő Hatósága útján.

Kellemesen lepte meg világutazónkat és társát az a baráti jóindulat, amellyel mindenütt fogadták őket. S így bepillantást nyerhettek az ottani társadalmi, kulturális, — gazdasági és vallás erkölcsi élet alapvető principiumaiba. Ad notam: egyház; itt mincsen államvallás. Mindenik egyházat a saját hívei tartják fenn, önkéntes áldozat útján. Az iskolákban nincs hivatalos hitoktatás; ezt a különböző „akkor még csak 62, ma már majdnem 200 irányú keresztény felekezetek és alakulatok a saját vasárnapi iskoláikban végzik, ahol a műveltebb világi elem is a maga módja szerint, tevékeny részt

vesz a jövő nemzedék irányítása érdekében. A legorthodoxabb magatartás mellett tág tere nyílik ilyenformán a legszabad-
elvűbb életfelfogásnak, amely a mi unitárius köreinkben leg-
újabban itt-ott teljesen *humanista* alapelvek után indul, kivált
a távol nyugati részeken. Mint különlegességet leírja a Shake-
rek lelki gyakorlatát, amely a táncot is bibliai alapon beiktatja
az istentisztelet keretébe; amin még mosolyogni is lehet. De
már a Quakereknek az önmagukba mélyedő csendes áhitata,
amit csak a szentlélek egyenes kiáradása nyomán tartott ima
és buzdító beszéd egészít ki, mélyen meghatja s miután istenes
érzéseiknek az Úr módjára gyakorolt jótékony misszióban, em-
berbaráti cselekedetben adnak kifejezést, hihetőleg mély hatást
tett az idegen vándorra. Viszont a mindenképpen üdvözülni
akaró „*Revival*”-mozgalom erőltetett s torz „*mea Culpája*” csak
szánakozást válthatott ki belőle. Bostonban unitárius papjaink-
kal is találkozott, akik akkor még a Channing „Tökéletes Élet”-
éhez igazodtak s körülbelül a mi egykorú álláspontunkhoz iga-
zodtak. Ettől kezdve áll fenn az összeköttetés üzenet és *latin*
nyelven tartott levelezés útján angol és amerikai unitárius
testvéreinkkel, akikkel ez idő szerint — sajnos — csak a Vörös
Kereszt útján tudunk néhanapján érintkezni.

Meglepte és bámulatra ragadta világjáró magyarjainkat a
csodálatos fejlődésnek az az irama, minek folytán lakatlan vi-
dékeken, az őserdők rengetegében, a vállalkozó szellem 20—30
év alatt az egyszerű kunyhótelepekből virágzó városokat hozott
létre a gyáripar és a bányavidék, tavak és folyóvizek praktikus
kihasználásával. A közlekedés könnyebb lebonyolítása végett
egymás után jöttek létre az összekötő csatornák; s az ezekbe
befektetett munkát és költséget időjártával bőségesen jutal-
mazta a minden irányban kiterjedt forgalom, amely akkoriban
még csak vitorlákra támaszkodott, de ma már szédületes gyor-
sasággal halad, mint a Niagara vizének mérföldekre elhallat-
szó zúgása, saját romlása és az emberiség üdvének kockázata
felé...

Álljunk meg a Niagaránál! — Ezt a természeti csodát, az
Erie-tónak az Ontarióba s később a Szt. Lőrinc folyóba vaió
önkéntes lerohanását, Isten jóvoltából, én is három ízben lát-
tam. Láttam szép napsütésben, láttam borongós hangulatban
és láttam zúzmarás kedvében. Ezt az elbűvölő látványt soha

sem lehet elfelejteni. Mélyen meghatotta honfitársainkat is, akik 110 évvel ezelőtt jártak azon a környéken. Hát még ha ma látnák! . . . Amikor a két partot, a Canadait az Egyesült Államokéval egy karcsú híd köti össze. S az egyik parton hiába dicsőítik a Szabadságot a másinak mindent eltipró imperiálizmusával szemben, mert úgy látszik, hogy a zsványbecsületre hivatkozva Washington államainak is azt az irányt kell követnie, amelyet egykori elnyomója, ma fegyvertársa, diktál az ő számára.

De ne politizáljunk! Inkább adjunk hálát a Gondviselésnek, hogy azt a fekete pontot, amelyet annakidején utasaink is megbélyegzőnek ítélték a Déli Államokban meghonosított rabszolgaságot illetőleg, a múlt század 60-as éveiben — Lincoln Ábrahám alatt — kitört polgárháborúban sikerült elenyésztetni, bár a négerrek jogállása, kivált társadalmi téren, még nincs teljesen tisztázva. A felszabadító mozgalomban, annak előkészítésében ottani unitárius vezérebereink is évtizedeken át tevékeny részt vettek s jórészt az ő önzetlen fellépésüknek és személyes áldozatuknak köszönhető, ha időjártával az ellentétek végleg elsimulnak. Különb az egész embertelen vásár csak egy súlyos örökség volt még a gyarmatbirodalom idejéből s ezért volt oly nehéz attól az Új köztársaság berendezkedésében is megszabadulniok. A „*fugitive slave*” sorsa nem lehetett valami irigylésre méltó, tekintve, hogy a törvény ereje azt is üldözte és perbe fogta, aki jó szívére hallgatva számolt a következményekkel s elrejtette és szállást adott neki. Jobbágysors volt biz ez, terhelve a faji ellentét leküzdhetetlen kényszerével.

Ez az állapot méltán bánthatta utazónk szabadságszerető lelkét; de megvígasztalódott, amikor kitűzött céljához hiven Mount Vernon nevű mezei jószágán, a Potcmac folyó mentén meglátogathatta a nagy szabadsághős és első elnök, George Washington sírját. Bízott benne, hogy a nagy felszabadító szelleme — utó dai lelkébe átömlesztve — végeredményben a függőben maradt kérdéseket is meg fogja oldani. Imádat szerű érzések között vált meg a drága poroktól s kész lett volna le is borulni a világ egyik legnagyobb szabadsághősének dicső emléke előtt.

Még a főváros is róla van elnevezve. Itt sok érdekes dolgot láttak, monumentális épületeket, amelyek a Capitoliumban

kivált a régi római és görög stílusra emlékeztetnek. Az ügynevezett „Fehér Ház”-ban, az elnöki rezidenciában fogadta őket President *Jackson*, akinek baráti és hivatalos kézszorítása kijár minden polgárnak és minden idegennek; mert hiszen az Elnök maga is csak — polgár.

Közel két évre terjedő tanulmányútjuk alatt még egy igen érdekes tapasztalat ragadta meg a figyelmüket: az a munkaközösség, az a gazdasági telep, amelyet Würtenbergből ideszakadt s szabadlevegőt és boldogulást kereső nagyobb kiránduló csoport (több mint 1000 lélek) a Rapp-család vezetése alatt szervezett „Harmony” címen, amit később egy másik, kedvezőbb helyre átköltözve, „Oeconomía”-ra változtatták, az előbbit az Owen-féle hasonló vállalkozásnak adván el. Ehhez hasonló volt az a „Brook Farm”, amelyet később a világ folyásával elégedetlen intelligens elemek alapítottak. Ez azonban nem járt az óhajtott sikerrel, vegetált egy darabig s azután csöndesen elenyészett, mint annyi más kísérleti vállalkozása ideális lelkületű embertársaiknak.

Az „Economy” azonban talán még most is fennáll, hiszen az komoly gazdasági alapon és kereskedelmi szellemben volt megszervezve s annak vezetése a Rapp-család kezelésében fiúról-fiúra szállott. Volt ott mindennemű művelési ága a nemzetgazdaságnak, elsősorban — természetesen — gondosan megszervezett földművelés, állattenyésztés, gyümölcs- és vetemény-kertészet, sőt szőlőgazdaság és a telep számára szükséges műhelyek s a ruházkodás céljait szolgáló ipar és kereskedelem. És ezen a telepen órarend szerint mindenkinek dolgoznia kellett, mégpedig önkéntesen és nem parancsszóra, vagy kancsuka suhogására. Mindenki megkapta munkája arányában a maga ellátását, fedezhette szükségleteit s ami ezenfelül megmaradt, az a törzsvagyont gyarapította, amiről mind pontos számadást vezettek. A vezetők mindent apróra megmutattak látogató vendégeiknek, akik egy egész életre szóló tanúságot merítettek a Takarékoság leckéjéből.

Talán ennek köszönheti létrejöttét a ma is fennálló „Gondoskodó Társaság”, amelyet egyenesen B. Farkas Sándor alapított volt Kolozsvár székhellyel s amely ma is tekintélyes forgalmat bonyolít le ügyfelei javára. Ez a Társaság gondoskodott arról is, hogy az alapító halálának 100-ik évfordulóján Bölön

községben, lelkes ünnep keretében, emléktáblával jelöljék meg a szülőházat 1942. évi február 5-én. Ott mi is képviseltettük magunkat. S most egybegyűlő Főtanácsunk tagjaival együtt kívántunk, e szerény emlékűnnep során adózni a nagy Jóltevő emlékének. Amit adott és ahogy adta, fölér egy fejedelmi adománnyal; mint ahogy Utazásáról szerkesztett tanulságos könyve is igen értékes darabja mai viszonylatban is nemzeti közművelődésünknek.

Könyv még alig keltett nagyobb érdeklődést abban az időben, amikor az emberek — mondjuk: hazánk fiai — betűiszonyban szenvedtek. Ez a könyv egy csapásra meghódította az olvasó közönséget s nem kisebb ember, mint gróf Széchenyi István, a Vaskapú döngetője, nagy elragadtatással fejezte ki örömét és méltányló elismerését — Orsováról kelt levelében — a szürke Beamternek, aki egyszerre országos hírnévre tett szert. Ünnepezték is mindenfelé, hálásan megköszönve neki a lelkes odaadást, amellyel az új magyar világ küszöbén, felvázolta és bemutatta kormányzatunknak és népünknek az egyedül üdvözítő utat, amely csak az egyéni jellem vonásainak megbecsülésével, a politikai szabadság és közművelődés áldásainak kiterjesztése rendjén végezheti el a maga megváltó munkáját a haza és a nemzet életében.

Böloni Farkas Sándor azonban nem kért az ünnepeztetésből. Inkább terhére volt az ő puritán lelkének minden fajta külső tüntetés és megnyilatkozás. Még az Akadémia 200 arany jutalmát is visszaajándékozta az akkoriban megalakult Tudós Társaság tőkéje gyarapítására. Nincs adatunk arra nézve, hogy mint megválasztott levelező tag, egy felolvasás keretében, elfoglalta-e székét a tisztes gyülekezetben. Azt sem tudjuk, hogy külön emlékbeszédben elparentálták-e azon a díszes polcon. Erről is hallgat a krónika; pedig ifjúkori barátja, Döbren-tei Gábor, ugyancsak megtehetette volna, hogyha — nem tudni: miért-hogyan? — ez a barátság élete utolsó éveiben meg nem szakad. S mint jól tudjuk, az emberek — nem felejtnek! Az igaz, hogy saját hibájukon sem igen okulnak.

Hősünk alaptermészete magával hozta, hogy neki a rendes napi robot mellett, önzetlen társadalmi munkát is kellett folytatnia. Sok ilyen dologban ő volt az indítványozó és a vezető, vagy pedig — hogy feltűnő ne legyen — másokat buzdított és

inspirált a közjó előmozdítása érdekében. Nagy érdemei vannak a városi *Dologház* létesítése körül. A Casinó, az ujság-olvasó társaság szerény keretei között, szintén neki köszöni alapítását. Része volt a Néplap létrejöttében is, amely „Vasárnapi Ujság” c. alatt a Brassai Sámuel szerkesztésében játékonny hatást gyakorolt a hasznos ismeretek közlése által az egyre nagyobb olvasó közönségre. Utasításai gazdasági irányban sok jó tanácsot osztogattak, amit a háztartás körében is értékesíteni lehetett.

A Vívó-akadémia létesítése által a testileg-lelkileg edzett jövő céljait óhajtotta szolgálni. S ebben az akkortájt szerep-vívó főúri családok tagjai, a Bethlenek, Kendefi és Wesselényi mind segítségére siettek.

Legtöbbet a magyar színjátszás érdekében tett, mint a Bizottság tollvivője, számszerű adatokkal is igazolva, hogy milyen úton-módon remélhető pénzforrásból lehetne a Nemzeti Színházat kezdetleges állapotából kiemelve, állandó és biztos alapokra helyezni; mert a napi forgalom, bizony akkor sem s most se fedezte a Társulat költségeit.

Önzetlen lelkét bizonyára megnyugtatta volna a közelebb-ről ünnepi keretek között megtartott 150 éves jubileum, ahol a jobbak szívében bizonyára egy hálasóhaj emelkedett az ég Urához, hogy a mai sikerhez az ő kitartó munkája és erején felüli áldozata is hozzájárult.

Ömaga családot nem alapított, de barátai körében szívesen töltött pár kellemes órát. Gyöngye egészségi állapota látszik igazolni ezt. A székely nemes, lovas határőrcsalád csak leánytestvérében talált utódlást. Ömaga cserfaleveles monogramjában őrizte meg ezt a tisztes tradíciót.

Bizalmas barátaival állandó levelezésben állva, lelki problémáit is feltárta előttük. S a sorok között is olvasni lehet, hogy minden dolgában milyen szent szándék, milyen érett megfontolás és hazafiúi lelkesedés vezette. Kőrösi Csoma módjára még az ősmagyar haza kutatására is gondolt ifjúi ábrándjai között; de erre szerencsére — nem került sor. Nem Kelet, hanem Nyugat felé tört csüggedetlen kitartással: ennek az utazásnak szép sikerét fentebb bővebben ismertettük.

Tevékeny részt vett a létesítendő *Erdélyi Múzeum Egylet* alapítása körül végzett előmunkálatokban; de csak

gróf Mikó Imre áldozata tette lehetővé annak áldásos munkáját a múlt század 60-as éveiben.

Most hát a témával kapcsolatban még csak egy személyes momentumra térek ki. Már diák koromban nagy tisztelője voltam Bölöni Farkas Sándor megdicsőült emlékének. A „Keresztény Magvető” 1870.-ik évfolyamának címlapját sokszorosítva én is megvettem volt s egyszerű fekete rámában ott függött hospesi íróasztalom fölött az Öreg Épület I. em. 14. sarokszobájában, a templom felől; mint eszményképe és irányítója ifjúi törekvéseimnek. Rokonszenvemet és hódolatomat részben az is indokolja és magyarázza, hogy külső megjelenésében, arcvonásaiban hasonlóságot árult el a turi Józanokhoz, testvéreihez az én édes jó Apámnak, akit árva sorsomban soha sem láttam, de mindig fiúi kegyelettel vettem körül az emlékezetnek áldott világánál. Amikor azután én is kiléptem a nagyvilágba s elindultam a pályán, amely a körforgás örök törvényénél fogva — Isten kegyelméből — ide visszavezetett, a képét tordai kunyhónk falára, az első házba akasztottam fel s ott is maradt addig, amíg — ezelőtt 10 évvel — édes jó Anyám is megtért őseihez.

A kép sorsa tovább igazodott, mintha csak valami titkos paktum lett volna köztem és ő között. Úgy volt s úgy is képzeltem, hogy soha többé el nem hagyjuk egymást: s mégis én voltam az, aki látszólag hűtlen lettem hozzája. Igen: a képhez, a rámához, de nem az ő szellemalakjához, amelyet a mai napon is, a mi Irodalmi Társaságunk emlékűnépén, idézni óhajtottam.

Hát a kép hova került? . . . Ott látható a budapesti Misszióház gyülekezeti termében, ahol időnként az ő neve alatt működő „*Iparosok és Kereskedők köre*” tanácskozni szokott. Ott is van a helye minden modern unitárius megmozdulásban. *Habent fata sua libelli . . .*

Józan Miklós.

Építő unitarizmus.¹

Atyámfiái! Tisztelt Vendégeink!

A köszönet hangján s a köszönet szavával kezdem felszólalásomat. Megköszönöm, hogy az egyházközség vezetősége alkalmat adott együttlétünkre és megköszönöm, hogy ily szép számban sereglettek össze hitünk építő voltáról szót hallani.

Az építő — Atyámfiái — közvetlenül a fejlődést szolgálja. Akár házat, akár hazát, akár egyházat, akár nemzetet épít: mindenütt és mindenkoron fejleszt, tökéletesbít. Mert fejlődik minden, ami a kicsiből nagyba, kevésből sokba, alacsonyrendűből magasrendűbe, egyszerűből összetettbe, tökéletlenből tökéletesbe, kishozamúból nagyhozamúba, erőtlenségből erősbé, szét-szórtságból összefoglaltba lendül át. Mikor pedig építünk: mikor sárból téglát égetünk, ormótlan sziklából szögletes köveket faragunk, mészkőből összetartó anyagot égetünk, sok értéktelen, szétszórtan heverő anyagot összegyűjtögetünk, kiből teherbíró oszlopokat, kiből összetartó gerendákat faragunk s mikor együtt van a félnemes anyag, isteni ihlettől megszállva, jól megfontolt és lefektetett terv szerint, verejtékkel sok kéz összefog, megmozdul az építősereg és Isten dicsőségére magasba emeli a falakat és fölékesíti az egybefogó tetőzetet, amikor mindez végbemegy: fejlődés, tökéletesbülés valósul meg.

Az értéktelen anyagból az építő munkával és rendszerrel időtálló értéket emel és vele további fejlődést alapoz.

Nemcsak érték születik az épületben, hanem az alkotásban a kor vagy az építő formaérzéke is érvényesül. Sőt az épület rendeltetése is sajátos formát követel.

Eszményt is viszünk az épületbe. Ha a ház fészeképítésre rendeltetett: a családnak, a gyerekáldás és az éltető nap után vágyó családnak kedélyes és nemes egyszerűségét valósítjuk

¹ Szerző elmondotta a marosvásárhelyi gyülekezet 1943. február hó 21-én tartott templomi hangversenyén.